

LİBERAL POLİTİKALARDAN NEOLİBERAL POLİTİKALARA: SOSYAL DEVLETİN DÖNÜŞÜMÜ

Saim DALBAY*

Öz

Endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan üretim şekilleri ve liberal ekonomi sistemi çeşitli sosyal sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sorunların çözümüne yönelik arayışlar sosyal politika alanıyla karşılık bulmuştur. Yeni sorunlar, ihtiyaçlar ve toplumların dinamik yapısı; üretim, ekonomi ve dolayısıyla da sosyal politik alandaki dönüşümün önünü açmıştır. Nihayetinde küreselleşme olgusuyla birlikte daha karmaşık bir hâl alan sosyal politika, ulus devletlerin bu alandaki rollerinin sorgulanmasına ve bu alana ilişkin yeni aktör arayışlarına neden olmuştur. Ülkemizde de dünyaya paralel olarak 1980'lerle birlikte hız kazanan neo-liberal politikalar çeşitli tartışmaları beraberinde getirmektedir. Neo-liberal politikalara eleştirel yaklaşanlar bu süreçte birlikte sosyal politikaların sermayenin güdümüne girdiğini, çalışanlar ve dezavantajlı gruplar aleyhine bir işleyiş sergilediğini ileri sürmektedirler. Diğer taraftan ise neo-liberal politikaların gerekliliğini savunanlar eleştirileri ideolojik ve klişe olarak görmektedir. Onlara göre küresel sorunlara küresel çözümler üretilmeli, geçmişin hazır reçeteleri ile yetinmeyip günümüzün dinamiklerine uygun daha bütünleştirici ve sofistike çözüm yöntemleri denenmelidir.

Çalışmamızda, refah devleti anlayışından, kabaca yeniden klasik liberal modele dönüş anlamı ifade eden neo-liberal politikaların benimsenmesi ve bu bağlamda ekonomik boyutuyla Fordist üretim tarzından Post-Fordist üretim tarzına evrilen süreç incelenmeye çalışılmıştır. Bu yeni felsefeyi/üretim tarzını belirleyen sosyal olgular ve bu sürecin ortaya çıkardığı sorunlar derinlemesine olmadan objektif bir bakışla ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Fordist Üretim, Post Fordist Üretim, Liberalizm, Neo Liberalizm, Küreselleşme

FROM LIBERAL POLICIES TO NEOLIBERAL POLICIES: TRANSFORMATION OF SOCIAL STATE

Abstract

The forms of production that emerged with the industrial revolution and the liberal economic system led to various social problems. The search for solutions to these problems has been met by social policy. New problems, needs and dynamic structure of societies; it has paved the way for the transformation in production, economy and hence social politics. Ultimately social policy, which has become more complicated with the phenomenon of globalization, has led to the questioning of the roles of nation states in this field and the search for new actors in this field. In our country, parallel to the world, neo-liberal policies gained momentum along with the 1980s bring various debates. Those who are critical of neo-liberal policies suggest with this process that social policies enter the direction of capital, and they act against employees and disadvantaged groups. On the other hand, those who advocate the necessity of neo-liberal policies see criticism as ideological and stereotypical. According to them, global solutions should be produced for global problems, and more integrated and sophisticated methods of solution should be tried in accordance with the dynamics of today. In this study, the concept of the welfare state, again roughly into the classical liberal model, meaning that the neo-liberal policies were adopted and the economic dimension in this context, the Post-Fordist models of production evolved into Fordist mode of production was to examine the process. This new philosophy / social facts that determine the mode of production and this process occurs without a objective perspective that challenges have been addressed in depth.

Keywords: Fordist Production, Post-Fordist Production, Liberalism, Neo-Liberalism, Globalization

*Dr, Psikolojik Danışman ve Rehberlik Uzmanı, saimdalbay@hotmail.com.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası Fordist üretim sistemi paralelinde, Keynesyen refah devleti modeli, neredeyse tüm kapitalist ekonomilerde, yaklaşık 30 yıl hakim bir paradigma olarak hüküm sürmüştür. 1970'lerle birlikte çeşitli nedenlere bağlı kalarak sistemin krize girmesi, sanayinin kârlılığının düşmesi yeni model arayışlarını beraberinde getirmiştir. Refah devleti ve Keynesyen politikaların krize girmesiyle birlikte bu politikaları üreten Fordist üretim modelinin de sonu gelmiştir. Kitle üretimine dönük işleyen Fordist üretim modeli kapitalizmin yayılmacı eğilimlerine cevap verememiş, sistem tıkanmış, böylece esnek üretim sistemleri ya da Post-Fordist yaklaşımlar olarak nitelenen yeni paradigmlar ortaya çıkmıştır. Fordist üretim modelinin ortaya çıkartmış olduğu sosyal devlet ya da refah devleti anlayışı; kitlesel üretime dönük talebin azalması, sosyal güvenlik harcamalarının tolare edilemez boyutlara ulaşması gibi nedenlerle krize girmiştir. Bunun sonucunda klasik liberal sistemin eski reçeteleri yeniden gündeme getirilmiş ve bu bağlamda neo-liberal politikalar benimsenmeye başlanmıştır. Böylece yeni üretim sisteminin ideolojik formu da hazırlanmıştır. Siyasal, ekonomik, toplumsal bütün kurumları dönüştüren; devlet piyasa ilişkilerini yapılandıran; yepyeni ilişkiler ağı kurup kavramları yeniden tanımlayan bu form: “neo-liberalizm”dir.

1980'lerden sonra genel kabul görmeye başlayan neo-liberalizm; kadınlar, engelliler, göçmenler, işsizler, yaşlılar gibi dezavantajlı gruplara yönelik kendi ideolojik anlayışı bağlamında bakış açıları geliştirir ve bu bakış açısına bağlı çözümlerini ortaya koyar. Bilindiği gibi klasik liberalizmin temel unsurlarından birisi doğal düzen ve diğeri de serbest piyasa ekonomisidir. Fordist üretim modelinin krizine dönük çözüm reçeteleri de tam bu noktada dile getirilmektedir. Sosyal devlet işleyişini finanse etmek için üreticiden alınan vergilerin kaldırılması/azaltılması, devlet müdahaleciliğinin sınırlandırılması, piyasanın tamamen serbest hale getirilerek doğal dengenin oluşacağı ve krizin bu şekilde aşılacağı, neo-liberal reçetelerin önerilen unsurlarından birkaçıdır. Küresel paradigmanın ekonomik alana uyarlanmış bir yaklaşımı olarak da düşünülebilecek Post-Fordist üretim modelini ele almadan önce bu yeni sistemin ortaya çıkmasının koşullarını hazırlayan Taylorizm ve Fordizm modellerini ele almak gereklidir. Çalışmamızda öncelikle klasik liberalizmin üretim biçimleri olan Taylorist ve Fordist üretim sistemleri bağlamında bölüşüm/dağıtım ilişkileri ele alınacaktır. Sonrasında bu sürecin post-Fordist üretim sistemine evrilmesi, buna bağlı olarak da neo-liberal politikaların ideolojik çerçevesi incelenecektir. Böylece farklı ideolojiler bağlamında sosyal devlet anlayışının perspektifi ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmamızda kısaca değindiğimiz, üretimin bütünüyle otonom hale gelmesini ve birbiriyle iletişim kuran yapay zekaya sahip makinelerin yaygınlaşmasını ifade eden 2010 yılı sonrasında yoğun olarak tartışılan Dördüncü Endüstri Devrimi'nin (endüstri 4.0) de ideolojik çerçevesini neo-liberal politikalar kapsamında ele almak mümkündür. Çalışmamızı oluştururken literatür taraması yönteminden yararlanmış, konuyla ilgili yazılı kaynaklar taranarak gerekli bilgiler elde edilmeye çalışılmıştır.

1. Taylorizm ve Klasik Liberalizm

Klasik teori içinde yer alan “Bilimsel Yönetim Dönemi”; 1880 ile 1930 yılları arasında kapsamaktadır. Endüstri Devrimi İngiltere’de başlamasına rağmen, Amerika’da çok hızlı bir gelişme kaydetmiştir. Bu nedenle bilimsel yönetim teorisini ortaya atan düşünürler genelde Amerika Birleşik Devletleri’nde ortaya çıkmıştır. Bilimsel yönetim alanındaki fikir ve düşüncelerin önemli kesimi, bilimsel yönetim hareketinin kurucusu kabul edilen Frederick Winslow Taylor’a aittir (Ertürk, 2000, s.8, Akat vd., 1999, s.27). 1800’lü yıllarda Adam Smith işbölümünün önemini vurgulamak için bir iğne fabrikasındaki araştırmasını yayımlamıştır. Buna göre bir fabrikada bir işçinin tek başına 20 iğne ürettiğini ancak işlerin basit basamaklara ayrılarak, her basamakta uzmanlaşmış işbölümü halinde çalışan 10 işçi tarafından üretim yapıldığında günlük 4800 iğnenin üretildiği tespit edilmiştir.

Bu, 100 yıl kadar sonra Taylor’a ilham veren çarpıcı bir örnektir. Taylor bu fikirleri geliştirerek bilimsel işletmecilik adını verdiği bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu paradigma: sanayi üretim sürecinin, üzerinde tam bir zamanlama ve düzenleme yapılmasına imkan verilecek şekilde basit işlemlere bölünmesi ve bu amaçla üretim sürecinin ayrıntılı bir araştırmasını içermektedir (Giddens, 2000, s.329). “Taylorizm konusunda ilk olarak belirtilmesi gereken şey, Taylorizm’in emek araçlarının geliştirilmesi ya da teknoloji ile değil, emeğin örgütlenme biçimleriyle ilgilendiğidir. Yani Taylorizm yeni bir emek örgütlenme biçimidir. Taylorizm 19. yy sonunda, emek gücünü kontrol etmenin yolu olarak gündeme gelmiştir.” (Aglietta, 1979, s.113). Braverman’a göre “bilimsel yönetim”, hızla büyüyen modern şirketlerdeki, emek kontrol sorunlarına, bilimsel metotların uygulanmasıdır (1974, s.87). Bu bağlamda denilebilir ki, kapitalist işletmelerin hızla büyümesi ve bunun ortaya çıkardığı yönetim sorunları Taylor’a bu yeni üretim felsefesini oluşturmada bir ilham kaynağı olmuştur.

İşin kontrolünde zaman faktörüne odaklanan Taylor, iş aşamalarını kronometrik olarak denetlemeye ve standart hale getirmeye yönelmiştir. Daha sonra Taylor’un en önemli takipçilerinden Frank B. Gilbreth, zaman faktörünün dışında hareket faktörünü de çalışmasına ekleyerek, yapılacak her iş için standart hareket katalogları oluşturmuştur. Böylece her bir iş basamağının gerçekleştirilmesi için yapılması gereken hareketin alacağı süre ortaya konmuş olur. Bir işin en kısa sürede tamamlanması ve çalışanların katı bir şekilde denetimini gerektiren bu sistem insanı bir nevi makine olarak tahayyül eder. Böylece tıpkı makinede olduğu gibi bileşenlerin hareketi katı bir şekilde yönetilir (Braverman, 1974, s.120-124).

2. Fordist Üretim Sistemi

Taylorizm’den sonraki aşama, teknoloji ve emeğin örgütlenmesi bağlamında Fordizm aşamasıdır. Ünlü Amerikan otomobil imalatçısı Henry Ford’un kendi fabrikasında uyguladığı, yürüyen bant üzerindeki aynı nitelikteki parçaların aynı işçiler tarafından birleştirilmesi ve böylece hem kitle üretimini sağlayan hem de çalışanlar üzerinde denetim mekanizması kuran bir sistemdir.

“Endüstriyel-Fordist çalışma ortamında amaç ve işlem süreçlerinin net bir biçimde tanımlandığı ve spesifiye edildiği keskin bir işbölümü vardır. Çalışmanın zaman, mekân bakımından en ince ayrıntısına kadar analizi yapılmıştır. Hatta çalışanların bütün hareketleri de standardize edilmiştir. Çalışma zamanı ile dinlenme zamanı birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmıştır.”(Hage, Powers, 1992, s.3). Taylorizm emeğin makine başında örgütlenmesi konusuna eğilir. Fordizm ise bu örgütlenmenin fabrika ortamına uyarlanmasını ele alır. Fordizm emekle birlikte emek araçlarının yeniden organizasyonu ele alarak Taylorizm’in formüle etmiş olduğu temel ilkeleri kullanmış olur. Fordizm, özellikle ekonomik düzlemde Taylorizm’e göre daha fazla önem arz etmektedir. Fordizm kendisini sadece işliklerle sınırlandırmayarak; üretim ve tüketim kalıplarının belirlenmesi, piyasa koşullarının yeniden düzenlenmesi gibi daha geniş bir çerçeveyi dile getirmektedir(Belek, 1999, s.60). Taylorizm’de bütün işler en ince ayrıntılarına kadar planlanmış, bütün işlem basamakları standartlaştırılmıştır. Ancak Taylorizm’in zayıf yönü işçilerin ayrı ayrı makineler arasındaki hareketliliğinden kaynaklanan zaman kaybı ve buna bağlı verim düşüklüğü sorununu çözememiş olmasıdır.

“Fordizm, kendinden önceki dönemde Taylorizm’in zayıf yönü olan üniteler arasındaki zaman kayıplarını azaltmaya yönelik olarak, kendiliğinden akan ve üzerinde üretimin gerçekleştirildiği bir bant sistemi ortaya koymuştur. Böylece makineler hareketli bir bant sistemi ile birleştirilerek üniteler arasındaki koşturmacadan kaynaklanan zaman kayıpları en aza indirilmiştir (Crook, vd. 1992, s.171). Hareketli bant sisteminin hızının ayarlanabilmesi yöneticiler için işin hızının belirlenebilmesi avantajını yaratmıştır. Henry Ford bu sistemi otomobil fabrikasında uygularken işçilerin ücretlerini yükselterek alım güçlerini artırma, onlara taksitle araba satışı yapma gibi uygulamalarla piyasa koşulları üzerinde de belirleyici etkilere sahip olmuştur. Böylece kitle üretimini çevirebilmek için tüketicilerin alım güçlerini yükseltmek için yüksek ücret politikaları, tüketici kredileri piyasalarda etkili olmaya başlamıştır.

“Görüldüğü gibi Fordizm Taylorizm’in temel örgütlenme felsefesini daha da derinleştirmiş ve onun daha çok işliklerle sınırlı olan düşünsel arka planını tüm sistem boyutlarında yaygınlaştırarak, bir anlamda Taylorizm’e ideolojik ve sosyal bir boyut kazandırmıştır”(Belek, 1999, s.63). Büyük ölçekli işyerlerinin ve sanayi sektörünün ağırlıklı olduğu Fordist paradigmanda devlet yönetiminde Keynezyen ilkeler hakimdir. Refah devleti ya da sosyal devlet anlayışı ile birlikte Fordizm 1930 dünya kriziyle birlikte kapitalizmin farklı bir formu olarak ortaya çıkmıştır. 1940-60 dönemlerinde Fordizm en güçlü zamanlarını yaşamıştır. 1970’lerden itibaren ise artan sosyal güvenlik harcamaları (nüfusun yaşlanması, buna bağlı tıbbi bakım ihtiyaçlarının artması ve emekli sayısının çoğalması vb.), küresel piyasalardaki yıkıcı rekabet, piyasaların doygunluğa ulaşması, tüketici eğilimlerinin çeşitlenmesi gibi nedenlerle Fordizm ve onun siyasi yapısı olan “Sosyal Refah Devleti” krize girmiş ve yeni model arayışları başlamıştır. Roobek(1987) Fordizm’i krize götüren sorunları şu şekilde sıralamıştır:

1. Üretkenlik artışında düşme. Araştırma geliştirme harcamalarının azalması. Hammade fiyatlarının ve sosyal harcamaların artışı, piyasaların doyması.
2. Üretkenlik düşerken ücret artışlarının sürmesi. Oysa savaş sonrasında ücret artışları ile üretkenlik artışı koordineli bir gelişme göstermiştir.
3. Piyasanın gelişmesindeki sınırlılık. Dar gelirli ülkelerin borç krizi de bunu etkilemiştir.
4. Üretimin uluslararasılaşması. Bunun bir etken olarak ortaya çıkmasının nedeni, daha önceden ulusal sınırlarda Fordist mekanizmaların düzenleyicisi olarak kullanılmakta olan Keynezyen politikaların, üretimin bu yeni aşamasında; uluslararası düzenlemelerde tamamen başarısız kalmasıdır.
5. Fordizm'in yapısal ortamından kaynaklanan aşırı kapasite ve stok birikimi. Stok birikimi kısmen rijit üretim teknolojilerinin sonucudur. Bu teknolojiler piyasanın değişken taleplerine yanıt vermekte yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle Fordist üretim sistemi, değişen talep dalgalanmalarına ayak uydurabilmek için stoğa üretim yapmak zorunda kalmaktadır. Bu ise depolama, nakil, yönetim, üretim maliyetlerini artırmaktadır.
6. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, yeni malların emek yoğun karakterinin gerilemesi ve sonuç olarak da bağımlı ülkelerde gerçekleştirilen ucuz emek gücü politikalarının ekonomik sistem boyutundaki öneminin giderek azalması.
7. Kalite kontrolünün yetersizliği ve iş yapısının kalitesizliğinin bu sorunu ağırlaştırması.
8. Üretimin dünyaya yayılması. Bu olgu transport, koordinasyon, yönetim maliyetlerini artırmıştır.
9. Bürokratizasyon artmış bu da karar alma süreçlerini yavaşlatmıştır.
10. Kamu hizmetlerinin, sosyal politika uygulamalarının getirdiği yüksek maliyet (Roobek, 1987,s.150).

2.1.Sosyal Liberalizm

Adam Smith XIX.yy. başlarında devlet müdahalesinden uzak görünmez bir elin piyasa sistemini düzenleyeceğini varsayarak klasik liberal anlayışın temellerini atmıştı. Ancak teorik anlamda bu kuram çoğunlukla ekonomi disiplinin pratikleriyle bağdaşamamıştır. Çoğu kez piyasanın kuramda belirtilen şekillerde işleyememesine bağlı olarak gerekli tedbirlerin piyasa dışından alınamaması durumlarında piyasa çökme tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır.

“Bu türden bir çöküş 1929 buhranı ile yaşanmış, işsizlik oranı %25'lere ulaşırken toplam üretim üç kat azalmıştır. Bu çöküş doğal olarak devlet müdahalesine bir çağrı olarak algılanmıştır. Çağrıyı sistematik bir şekilde ortaya koyan İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in devletin ekonomi içindeki rolünün artırılmasına yönelik düşünceleri neticesinde ABD'de Başkan Franklin D. Roosevelt'in önderlik ettiği ve devletin ekonomide özellikle düzenleyici rolünün büyük ölçüde arttırıldığı “New Deal” dönemi başlamıştır. Bu yaklaşımın Avrupa'ya yansması ise, İkinci Dünya Savaşı'nın asıl yıkıcı etkisinin bu kıtada yaşanmış olmasının da katkısıyla, üretim araçlarının devletleştirilmesi şeklinde gerçekleşmiştir.”(Gerber, 2001,s.55). Fordist ekonomi modeli de bu toplumsal sorunların

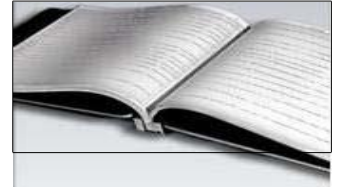
çözümüne dönük Keynesyen felsefeyi pratiğe geçirmiş 30-40 yıllık bir süreçte önemli bir başarı sağlamıştır.

Kapitalizmin gelişim süreci çeşitli krizleri beraberinde getirmiş bu da sistemin dönüşerek çeşitli formlara girmesinin yolunu açmıştır. Büyüme sürecindeki kapital sistem ilk olarak 19.yy. ortalarında ekonomik krizle tanışmıştır. Kapitalizmin hızlı gelişmesiyle birlikte işçi sınıfı da gelişmeye başlamıştır. Gelişen fakat aynı zamanda da yoksullaşan bu kesimin talepleri artık duyulur olmaya başlamıştır.

Bu gelişmeler beraberinde kapitalist sistemin ve klasik liberalizmin yeniden gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Liberal toplumun ekonomik modeli olan kapitalizmin krizleri liberalizmin krizleri olarak görülmüş ve liberal ekonomik model bağlamında piyasa-refah devleti ilişkilerinin sorgulanmasına ve dönüşümüne, giderek “sosyal liberalizm”in ortaya çıkışına neden olmuştur. Kapitalist devletlerde, piyasa-refah devleti ilişkisinin yönü devletten yana çevrilmiş, devletin, bireylerin ve özellikle çalışanların sosyal güvenliğini sağlamada etkin rol oynaması gerektiği anlayışı güçlenmiştir(Gül, 2004,s.3). Keynesci refah devleti modelinde, yoksulluk sorunu bireysel bir hata ve sorumluluk olmaktan çıkarılarak, toplumsal bir olgu olarak görülmüş, sorunun giderilmesi ya da hafifletilmesi devletin görevleri arasında sayılmıştır(Gül, 2004,s.5).

Genişlemiş ve yoksul kitlelerin talepleriyle birlikte gündeme gelen sosyal devlet anlayışı dünya savaşları ve bunun ortaya çıkardığı konjonktürel koşullarda pratiğe geçen bir politika olarak uygulanmıştır. Sosyal liberalizmde de klasik liberalizm gibi bireyin özgürlüğüne, piyasanın serbestliğine vurgu yapılmaktadır. Ancak bu özgürlük sınırsız değildir. Gerekli koşullarda devletin müdahalesi öngörülür. Klasik liberalizmdeki piyasanın, tamamen serbest koşullarda kendi dengesini yaratacağı miti (bırakınız yapsınlar anlayışı), gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve ortaya çıkan krizlerle son bulmuştur. Böylece devletin “jandarma” rolünün ötesinde sosyal rollerde üstlenmesi gerektiği gerçeği fark edilmiştir. 1940’lardan 1970’lere kadar etkili ve görece başarılı bir şekilde hüküm süren Keynesçi refah devleti savunma, yargılama, güvenlik ve dış ilişkiler rollerinin yanında sosyal rollerini de hayata geçirme imkânı bulmuştur. Bu sosyal roller bağlamında: kalkınmanın önkoşulları devlet tarafından karşılanmış, tam istihdamı geliştirmeye dönük tedbirler üretilmiş, refahın adil dağılımı için gerekli koşullar oluşturulmaya çalışılmış, çalışan kesimleri risklerden korumaya dönük sosyal güvenlik sistemi kurumsallaştırılmıştır. Kısaca sosyal liberalizmde girişimcilerle çalışanların çıkarları arasında bir denge yaratılmaya çalışılmış ve bunda da kısmen başarılı olunmuştur. Ancak bu denge yaratma çabası zaman içinde kendi diyalektiğini de yaratmıştır.

Devlet sosyal rollerini gerçekleştirmek amacıyla müdahale sürecini bir araç olarak kullanırken zamanla amaçta sapmalar meydana gelmiştir. Böylece neo-liberallerin eleştirilerini temellendirdiği durum yaşanmaya başlamış: müdahaleler bürokrasinin genişlemesine, hantallaşmasına ve büyük bir güç birikimine yol açmıştır. Bu ise tam da bireysel özgürlüklerin alanını sınırlandıracak bir yapıdır. Hantal bürokratik yapı, aynı zamanda devletin sosyal rollerini sürdüremez düzeye gelmesinde de etkili olmuştur.

Bu olumsuzluklar 1960'ların sonlarında ortaya çıkan bir dizi protesto hareketleriyle-feminist, çevre ve öğrenci hareketleri gibi-sorgulanmaya başlanmış ve refah devletinin başarısızlıkları tartışılmıştır. Bir yandan, feministler, Marksistler ve radikal demokrasi taraftarları, refah devletinin kapitalist niteliğinin sömürünün yeni biçimleri olan tüketici ve ataerkil bir refah toplumu yarattığı; toplumda kadınlar, siyahlar, etnik topluluklar, göçmenler gibi belli grupların yeterince temsil edilemediği; gelir dağılımının adil paylaştırılmadığı ve sermaye birikimini de engellediği gibi eleştiriler yöneltmişlerdir (Gül, 2004, s.5)

Artık refah devleti sistemi çöküş sürecine girmiş, sistem kimseyi memnun etmez hale gelmiştir. Hoşnutsuz dezavantajlı grupların varlığı, sistemi neo-liberal sisteme dönüştürmek isteyen odaklara önemli fırsatlar yaratmıştır. Bu odaklar, devletin gereksiz bir şekilde sosyal rollere soyunmasının; krizlere sebebiyet verdiğini, asıl adaletsizliği bu durumun yarattığını eleştirilerinin merkezine yerleştirmişlerdir.

3. Postfordizm /Esnek Üretim Sistemleri

Fordizm'in bahsi geçen sorunlarına çözüm getirmek üzere ortaya çıkan yeni teknolojiler ve emek örgütlenme biçimleri Post-Fordist paradigmanın ana karakterini oluşturmaktadır. Belek'e göre kriz özünde kârlılık krizidir. Whiteford ve Gruneau'ya göre kriz, kısmen endüstriyel emek gücünün sendikalı militanlığından, kısmen Keynezyen devletin finansal güçlüklerinden, kısmen de yeni endüstrileşen ulusların rekabetinden kaynaklanmıştır. Krize üretilen yanıt "post Fordist" dönüşümler olmuştur. Teknolojinin, emeğin, işbölümünün, organizasyon yapılarının "esnekleşmesi" ile karakterize bir süreçtir. Bu ve özelleştirme gibi devletin küçültülmesi politikaları ile birlikte gelişmektedir. Aslında bütün gelişmeler sermaye mobilizasyonunda hızlanmaya yol açmaktadır (Whiteford ve Gruneau, 1993:83-84'den akt. Belek, 1999, s.169). Esneklik (Flexibility) kavramı istihdamdan işletim süreçlerine, ürün nicelik ve niteliğinden üretim organizasyon yapılarına kadar çok yönlü bir değişimi ifade eder. Bu değişim fordist sistemin katı ve belirlenimci yapısından daha gevşek ve doğaçlama bir yöne doğrudur. Bu eğilimi besleyen temel motivasyon kaynağı kapital krizin aşılması ve kârlılığın devamının sağlanmasıdır.

Yeni teknolojilerin gelişimiyle birlikte bilgisayar sistemlerinin üretimi sağlayan makinelerle adapte edilmesi, Fordist sistemdeki kitlesel üretimin stok zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Böylece sistem çeşitlenen taleplere daha az sayıda ve daha az maliyette cevap verebilir hale dönüşmüştür. Piore'ye göre bu yeni teknoloji endüstrinin değişen taleplere daha çabuk uyum sağlamasına yardımcı olmaktadır. Tüketicilerin giderek artan özel talep ve siparişleri esnek üretim sistemleri ile daha hızlı hatta daha ucuz üretilebilmekte ve kitle üretim sistemleriyle üretilen mallara olan talep giderek azalmaktadır. Piore bu tür gelişmelerin hem iş, hem de yönetim yapılarında değişmelere neden olacağına inanmaktadır. Şirketler daha esnek hale geldikçe, daha esnek ve daha kalifiye işgücüne gerek duyacaklardır. Böylece düşük becerili işgücüne olan talep azalırken bu tür işçiler tarafından üretilen, tekrar eden monoton ve rutin işler azalacaktır. Buna karşın hünerli işçilerin ürettikleri esnek ve beceri gerektiren işler artarken, bu becerileri bir işten bir diğerine aktarma olasılığı artacak,

böylelikle de bilgisayarlar yardımıyla yapılan işler çoğalacaktır (Piore, 1986, s.45). Fordist paradigma kitlesel üretimde daha fazla ama niteliksiz işgücüne ihtiyaç duymaktaydı. Post-Fordist paradigma ise daha az sayıda ama daha nitelikli işgücüne ihtiyaç duymaktadır. Uzmanlaşmış işgücü, talebe göre üretilen ürünlere yönelik farklı farklı makineleri kullanabilme becerisine sahiptir. Az sayıdaki bu işgücü sayesinde, işgücü maliyetleri önemli ölçüde azaltılmakta, ürünlerin kalitesi artmakta, işgücü ürettiği ürüne yabancılaşmamakta ve iş doyumunu sağlamaktadır. Post-Fordist paradigmayı olumlayan bazı görüşlere göre azınlık ve kadınlar lehine istihdamın bu dönemde artış gösterdiği vurgulanmaktadır.

Post-Fordist paradigmda “esneklik” temel bir kavramdır. Fordist dönemdeki ağır sanayinin, hantal makinelerinin birçok işçiyle ürettiği kitlesel ürünler, yerini; yüksek teknolojiye küçük işletmelerin, az sayıdaki uzmanlaşmış işçileriyle, talebe göre daha az sayıda ürettiği ürünlere bırakmıştır. İşte esneklik bu bağlamda, hem üretim araçlarının, hem bunları yönlendiren işgücünün hem de bütüncül olarak organizasyonun esnekliğini ifade etmektedir. Atkinson esnekliği fonksiyonel ve sayısal esneklik olarak ikiye ayırmaktadır: fonksiyonel esneklikte yöneticiler farklı nitelikte ve hünlerdeki işçileri farklı yerlerde çalıştırabilmektedirler. Çünkü işçiler çoklu bir beceriye sahiptir. Bunlar daha yüksek ücret ve daha fazla iş güvencesine sahip olmaktadır. Bunlar merkez işçilerdir (Core Workers). Bunlar arasında çeşitli yöneticiler, dizaynırlar, teknik ve satış yöneticileri, kalite kontrol uzmanları, teknikerler ve zanaat becerisi yüksek işçiler yer almaktadır. Sayısal esneklikte ise çeşitli çevre grupları yer almaktadır. Sayısal esneklik firmaya işgücünü azaltma veya çoğaltma imkânı vermektedir. Bu da birinci ve ikinci grup çevre işçileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bir diğer deyimle işgücü niteliği düşük ve işletme açısından önemi az olan işçi grubu çevre işçilerini (periphery workers) meydana getirmektedir. İkinci grup çevre işçilerinin birinci grup çevre işçilerine göre durumları nispeten daha iyidir. Birinci grup çevre işçileri tam zamanlı daha az iş güvenliği ile çalışmakta ve daha az ücret almaktadırlar. Bunlar arasında muhasebe gibi bürokratik işlerde çalışanlar, danışmanlık ve işleri test eden ve montajda yer alan işçiler bulunmaktadır. İkinci grup çevre işçileri ise (second peripheral workers) diğer gruptan daha esneklerdir. Bunlar genelde yarı zamanlı ve geçici işçilerdir. İş güvenliği ve ücretleri bakımından merkez işçilerle birinci grup çevre işçiler arasında yer almaktadırlar (Atkinson, 1985, s.28). Çevre işçilerinin iş güvenliğinin az olması işletmeye önemli bir esneklik sağlamaktadır. Yani işletme üretim miktarlarında bir azaltmaya veya artışa gittiğinde çevre işçilerinin sayısında da bir azaltmaya veya artışa rahatça gidebilmekte ve bu yolla işgücü maliyetini denetim altına alabilmektedirler (Suğur, 1997, s.56).

Esnek üretim modelinde organizasyon yapısında da önemli değişikliklerin olduğu gözlenmektedir. Firmaların daha küçük ve fonksiyonel olması işçilerin daha nitelikli ve çoklu becerilere sahip olmaları bu yapı içerisinde işbölümünün de önemini yitirmeye başlamasına neden olmaktadır. Fordist dönemin katı işbölümü yaklaşımı ise esnek üretim modelinde üretimin önündeki engelden başka bir şey değildir. İşbölümü yerini ekip, takım çalışmaları modeline bırakmıştır. Yine esnek üretim modelinde Fordist dönemden farklı olarak hiyerarşik yapılar da zayıflamakta hiyerarşik basamaklar arasındaki geçişgenlik artmaktadır. Merkezi yönetim yaklaşımını ve hiyerarşik yapıları daraltan bir diğer unsur her üretim aşamasının sorumluluğa ortak edilmesini sağlayan “toplam kalite yönetimi” anlayışıdır.

Bell ise bu dönemde artık sermaye ve bürokratik sınıfın gücünü kaybettiğini daha “teknokrat”ların öne çıktığını ileri sürmektedir. Bilginin kontrolünü elinden tutan ve üst düzey becerilere sahip bu teknokrasi grubu toplumda önemli bir kesimi oluşturmaya başlamaktadır. Dolayısıyla bu kesim yaygınlaştıkça toplumdaki güç dağılımı da tekelci yapısından kurtulacak daha demokratik bir zeminin oluşmasına imkân sağlayacaktır (Bell, 1973, s.78).

Post-Fordist paradigmanın temel kavramlarından bir tanesi de “tam zamanında üretim”(JIT)dir. Stoksuz, talep edilen maldan, olduğu zaman, sipariş üzerine ve o anda, talep miktarı kadar yapılan üretim anlamına gelmektedir. Öncülüğünü Japonların yaptığı bu üretim sistemiyle stokla çalışan Fordist sistemin değişik ürünlerin üretiminde karşılaştığı sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. 1970’lerin bunalım yıllarından başlayarak geniş uygulama alanı bulan bu sistem daha çok yarı mamul girdi sağlayan firmalarla ana firma arasında etkileşim temelli bir organizasyon özelliği olarak öne çıkmıştır (Yentürk, 1993,s.50; Emre, 1995,s.2). Kısaca tam zamanında üretim gerekenin gerektiği kadar üretilmesini ifade eder ve talep olmadığı sürece üretim yapılmaz, stoklu üretim sisteminden kaynaklı olası maliyet riskleri en aza indirilmiş olur.

Post-Fordist üretim biçiminde hiyerarşi ve otorite de etkisini yitirmeye; yönetim yerine yönetim anlayışı yerleşmeye başlamıştır. Post-Fordizmde merkeziyetçi yönetim anlayışından uzaklaşmaya, yerel yönetimler ise önem kazanmaya başlamıştır. Sendikalar ise artık etkisizleşmiştir. Tuna ve Yalçıntaş bu bağlamda şu belirlemeyi yapar. “Bilindiği gibi sendikaların işçi-işveren ilişkileri ulusal mahiyette bulunmaktadır. Halbuki çok uluslu şirketler, birçok ülkelerde faaliyet gösterdiklerinden, sendikalarla bunlar arasındaki güç dengesi, sendikaların aleyhine olmak üzere bozulmaktadır(Tuna, Yalçıntaş, 1994, s.87).

Başta Çin olmak üzere Doğu ülkelerinin ucuz işgücü arzı ve yatırım teşvikleriyle dünyanın üretim üssü haline gelmesi neticesinde Batı’nın sanayideki rekabet gücünü kaybetmeye başlaması çeşitli çözüm arayışlarını beraberinde getirmiştir. Bu çözüm arayışlarından ilk akla geleni işletmelerdeki bilgisayarlaşmanın en üst düzeye ulaştırılması ve üretime bilgisayarların egemen olmasıyla iş gücüne olan bağımlılığın ve maliyetin en aza indirilmesidir. Bir diğeri de az önce zikredildiği gibi her yönüyle, olabildiğince esnek bir üretim sisteminin önünü açmaktır. İlk olarak Almanlar tarafından 2011 yılında Hannover Fuarı’nda ortaya atılan dördüncü endüstri devrimi (endüstri 4.0) kavramı ile bu çözüm arayışları daha somut bir çerçeveye girmiştir. Sonradan üzerinde çok konuşulan ve ekonomik, sosyal, siyasal olarak çok büyük etkilerinin olacağı düşünülen bu devrim ile birlikte özellikle imalat sanayindeki yüksek düzeyli otomasyon ve ileri teknoloji sayesinde üretimdeki maksimum hız ve esneklik sağlanması planlanmaktadır. Esasen bu devrim sayesinde asıl hedefin insan emeğine duyulan ihtiyacın en aza indirilmesi olduğu da vurgulanmaktadır. Böylece yapay zekâ teknolojisine sahip akıllı fabrikalar sayesinde birçok alanda ara elemana ihtiyaç kalmayacağı; özellikle bilgi üretimi, bilgi akışı ve yönetim ara kademelerini içeren birçok mesleğin ortadan kalkacağı ön görülmektedir. McKinsey Küresel Enstitüsü’nün “Kazanılan ve Kaybedilen Meslekler(2017)” adlı raporunun “Otomasyon Zamanında İşgücü Geçişleri” başlığı altında, 2030 yılına kadar 400-800 milyon arası çalışanın otomasyona geçen işler nedeniyle yeni beceriler edinmesi gerektiği ya da işsiz kalabileceği

tahmini yer almaktadır. Yine aynı rapor, dünya üzerindeki toplam iş arzının %8-9'unun daha önce var olmayan yeni mesleklerden oluşabileceği ve işgücünün yaklaşık %60'ının otomasyona geçebilecek durumda olduğu tahminine yer vermektedir.

İşgücü açısından dördüncü endüstri devrimiyle birlikte şu an belirtileri ortaya çıkan birçok iş kolu hayatımıza girecek olsa da çok daha büyük oranda mesleğin yok olacağı söylenebilir. Yerini robotlara terk edecek olan birçok iş kolu istihdam alanlarının daralmasına yol açacaktır. Zaten bu devrimin hayata geçirilmesindeki temel amacın da endüstrinin işçiye olan bağımlılığını azaltmak olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Doğu'nun ucuz işgücü arzıyla rekabet edemeyerek üretim tesislerini kaptıran Batı dünyası endüstrinin yeniden ülkesine dönmesi için böyle bir çözüm yolu bulmuş gözüküyor. Fakat milyarlarla ifade edilebilecek işçi stokunu Batı'dan ithal edilen endüstriye entegre etmiş Doğu ülkeleri, böylesi bir boşlukla karşı karşıya kalırsa nasıl bir sosyo-ekonomik tablonun ortaya çıkabileceği ve bu tablonun ortaya koyacağı olası krizin sınırlarının nereye ulaşabileceği gibi sorunlar üzerinde durulması gereken ayrı bir çalışma konusunu oluşturuyor. Bu kapsamda Doğu'dan Batı'ya yeni bir göç dalgasının olup olmayacağı, mevcut siyasal yapıların bu durumdan köklü bir şekilde etkilenip etkilenmeyeceği, ilgili ülkelerin işgücü arzı dışında yeni rekabet alanları oluşturabilmek için radikal kararlar alıp alamayacağı vb. gibi sorunlar ilk akla gelenler olarak dile getirilebilir.

3.1. Neo-Liberalizm

İktisadi liberalizm kabaca özel mülkiyetin güvence altına alındığı, girişim özgürlüğüne dayanan bir piyasa düzenidir. Neo-liberalizmde ise bu piyasa düzeninin serbestlik derecesine bir vurgu yapılmaktadır. Sosyal liberalizmden farklı olarak neo-liberalizmde, piyasa düzeninin dışsal müdahalelerden tamamen soyutlanması, piyasa koşullarının kendi doğal seyrinde sağlıklı bir oluşum göstereceği varsayılır. Sosyal liberalizmde ise bunun tersine gerektiğinde piyasaya devlet müdahalesinin kaçınılmazlığı, sosyal düzenin bu sayede sağlanabileceği varsayılır.

Neo-liberalizme genel olarak bakıldığında klasik liberalizmin ideolojik çerçevesini aynen aldığı görülmektedir. Bu bağlamda Hayek'in düşüncelerine bakmak yararlı olacaktır kanısındayız. Atilla Yayla, çağımızın en ünlü liberal ideologlarından VonHayek'le ilgili biyografisinde onun liberalizm anlayışı bağlamında şu vurguları yapmaktadır: her türlü devlet tekeli zararlıdır. Bu durum iletişim, enerji, eğitim sektöründe de geçerlidir. Hükümetlerin zorla, vergi toplayarak oluşturdukları kaynakların, politikacıların kendi kriterlerince, baskı ve çıkar gruplarının tehdit ve şantajlarına göre dağıtılmamasına dikkat edilmelidir. Çünkü piyasa düzenine asıl zarar veren, bireylerin bencil çıkar arayışlarından çok örgütlü grupların çıkar arayışlarıdır. "Kapitalizm" kavram olarak, kapital sahiplerinin çıkarlarına hizmet eden bir sistemmiş gibi çağrışım yapmaktadır. Bu durum başta işçiler olmak üzere çeşitli kesimlerin tepkisini çekmektedir. Kapitalizmin dehşet hikâyeleri, en zayıf kesimlerin sırtından refah ve zenginliğin sağlandığı söylemleri bir hurafeden ibarettir. Aslında tam aksine kapitalizm işçileri, dezavantajlı grupları da zenginleştiren bir süreçtir. Bu sistem sayesinde insanlar

emeklerini kiralayarak yaşayabilir hale gelmişlerdir. Bu süreçle birlikte nüfus artmış; nüfus şehirleşmeyi, şehirleşmede büyüme ve refahı tetikleyen faktörler olmuştur. Kapitalizm özgürlük, bireycilik gibi liberal ideallerden kaynaklanmıştır fakat onun ideallerini tam anlamıyla gerçekleştiremediği söylemi doğrudur. Ancak bu durum yine de sosyalizmin haklılığını ortaya çıkarmaz. Hayek'in adalet anlayışı kendiliğinden doğan piyasa düzeni içinde hayat bulur. Bu düzenin kuralları aynı zamanda adil davranış kurallarıdır. Hayek bu durumu şöyle ifade eder: “Bunlar genel, eşit ve soyut kurallar olup, çok farklı özelliklere sahip ve değişik amaçlar peşinde koşan insanların birlikte yaşamlarını mümkün kılarlar. Bu kurallara uyan davranış ve eylemler, sonuçları ne olursa olsun adildirler”(Yayla, 2000, s.172).

Hayek'in düşünce yapısında liberalizmin sosyal adalet anlayışı ise “adalet” anlayışından tamamen farklıdır. Sosyal adalette, piyasa adaleti gibi soyut, eşit, genel, adil davranış kuralları yoktur. Sosyal adalet somut anlamda kişi ya da grupların eline ne geçtiğiyle ilgilenir. Sosyal adalet için insan eylemlerinin hangi kurallarla çerçeveslendiğine bakmaz. Bu açıdan bakılırsa piyasa ekonomisi adaletsiz bir düzendir. Sosyal adalet ilkeleri, piyasa dengesi içinde oluşan gelir dağılımlarını düzeltmek ister. Bu dağıtımcı adalet anlayışı aslında, haksızlık ve adaletsizliğe karşı dolaylı yönden hükümete yapılmış bir çağrı niteliği taşır. İşte bu bağlamda piyasa ekonomisinin adaletsizliklerini düzeltmek için yola çıkan sosyal adalet, bütüncül bir toplum teorisine dönüşür. Günümüzde “sosyal adalet” kavramı neredeyse her türlü rejimin bağnazca sarıldığı bir tabu haline getirilmiştir. Bu durum medeniyetin temel değerlerine karşı ciddi bir tehdittir. Şöyle ki: hükümetlerin farklı grupların sosyal adalet çağrılarına kulak verip bu taleplere ilişkin politikalar üretmesi bu grupları hükümetlere bağımlı kılar. Aynı zamanda talep ve ısrarlar artar, çeşitlenir, farklı grupları da etkisi altına alır. Böylece siyasi irade “sosyal adalet”in boyunduruğu altına girer. Bu durum totalitarizme gidiş sürecini başlatır. Özgür toplumlarda sosyal adalet anlamsız ve boş bir kavramdır. Çünkü kimsenin iradesi kimsenin gelirleri üzerinde belirleyici değildir. Bu kavram ancak iradelerin ipotek altına alındığı tepeden yönetilen “kumanda” düzenli ekonomilerde anlamlı olabilir. Mesela bu yönetimin tipik örneği olan ordularda, aynı işi yapan iki kişiden birinin farklı muameleye tabi tutulmasında adalet talebi anlam kazanır. Özgür toplumlarda ise kişilerin konumları, kısmen beceri kısmen şansa dayanan bir oyuna benzer. Oyunun sonucunu önceden kestirmek zordur ancak her oyunun bir kaybedeni bir de kazananı vardır. Oyuncuların birbirlerine karşı dürüst olmalarını, birbirlerini aldatmamalarını istemek bir haktır ancak oyunun sonucunun adil olmasını talep etmek anlamsızdır (Yayla, 2000, s.181-183). Keane de benzer şekilde devletin piyasaya yapacağı müdahalenin olumsuzluklarına vurgu yapmaktadır. Böyle bir durumda girişimcilerin rekabet güçlerinin zayıflayacağını, daimi hale gelmiş muhtaçlar kitlesinin oluşacağını bunun da uzun vadede işyerlerinin kapanıp işsizliğin artması, ekonomik krizlerin ortaya çıkması ve sivil toplum örgütlerinin zayıflaması gibi başka sosyo-ekonomik sorunlara yol açacağını belirtmektedir(1993, s.19). Küreselleşme gerçeğine cevap verecek tarzda devletin, sosyoekonomik sisteme gereksiz müdahalesi yerine hakem devlet rolünü üstlenmesi günümüzde daha çok kabul görmektedir. Bu kapsamda devletin oyun kurucu olması, kuralları ve denetleme yetkisini öne çıkarması, ileri teknoloji ve verimlilik kapasitesi yüksek bir sanayileşmenin önünü açması beklenmektedir. Fakat diğer taraftan da rekabete dayalı bir sistemle sosyal adaleti bir arada tutmak küreselleşmenin önemi paradokslarından biri olarak öne çıkıyor (Ekin, 1996, s.1-191).

1980'lerle birlikte birçok kapitalist ülkede refah devleti bunalımını aşmaya dönük yeni sağ politikalar etkili olmaya başlamış sosyal liberalizmden neo-liberalizme geçiş yaşanmıştır. Tomann, neo-liberal politikaların öngördüğü reformları şöyle formüle eder (Tomann, 1988 aktaran Erdoğan ve Ak).

- Dış Ticaret Reformu: İthal ikameci sanayileşmeden, ihracata dayalı sanayileşmeye geçiş, ticari engellerin kaldırılması ve ihracatın teşvik edilmesi,
- Kamu Bütçeleri Reformu: Kamu açıklarını gidermek amacıyla kamu harcamalarının, özellikle sosyal harcamaların azaltılması,
- Fiyat Reformu: Tarımsal ürün fiyatlarının serbestleştirilmesi, dünya fiyatlarının referans alınması ve sübvansiyonların kaldırılması,
- Özelleştirme.

Sosyal adaletin esas amacı insanlar arasındaki maddi güç farkının giderilmesi ya da azaltılmasıdır. Devlet ise fiziksel güç, zekâ, bilgi, beceri gibi bireysel farklılıkları ortadan kaldıramayacağından, ondan beklenen eşit olmayan muameledir. Devlet dezavantajlı grupları kollamak onlara eşit koşullar sağlamak amacıyla farklı davranacak, ayırım yapacaktır. Bu durum ise kanun hâkimiyeti ve kanun önünde eşitlik ilkesiyle bağdaşmaz. Sosyal adalet hükümete yapılan çağrı niteliği taşıdığından aslında siyasaldır (Yayla, 2000, s.187). Özellikle küreselleşmeyle birlikte “refah devleti”nin “rekabet devleti”ne evrildiği bu dönem, sosyal politikaların küresel maliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Çünkü küreselleşmenin sosyal politikalar üzerine bindirdiği büyük maliyet gelişmiş sosyal devletleri bile ciddi anlamda zorlarken eğer gerekli tedbirler alınmazsa, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde ciddi tahribatlar yapabilecektir. Bu kapsamda iş piyasalarındaki gereken esneklik sağlanmalı, uluslararası rekabet piyasasının gereklilikleri yerine getirilmeli, sürdürülebilir ekonomik büyüme için sosyal maliyetler belirli bir dengede tutulmalıdır (Koçdemir, 1998, s.57-81). Sosyal adalet talebini en çok dile getiren ücretli çalışan işçi/memur sendikalarıdır. Bu kesimlerin taleplerinin yerine getirilmesi demek taleplerinin gerçekleştirilmesi ölçüsünde diğer kesimler için “sosyal adaletsizlik” artışına neden olacaktır. Bağımsız çalışan, kendi işinin patronu olan kişilerde ise bu talep azdır. Onlar verilmeye değil kazanmaya alışmıştır. O nedenle bir toplumda, kendi işinde çalışanların sayısı arttıkça aynı oranda özgürlüğün korunması da kolaylaşır. Bireyler kendi sorumluluğundaki kişilere bakmakla mükelleftir. Hâlbuki sosyal adalet anlayışında toplum ya da hükümet her vatandaşa uygun bir gelir sağlamakla yükümlü görülmektedir. Bu ise bireylerin kendi sorumluluklarını başkalarının üzerine yıkarak bireysel sorumluluk anlayışını zayıflatmaktadır (Yayla, 2000, s.191-192).

Sosyal Liberalizmden neo-liberalizme geçiş sürecini Wallerstein orta sınıflar bağlamında analiz etmiştir: 1945-1967/1973 arasındaki zaman diliminde refah devleti sürecinde orta sınıf dramatik bir biçimde genişlemiştir. Refahtan en çok pay alan kesimde bunlardır. Böylece orta sınıf siyasi istikrarın temel direği haline gelmiştir. Orta sınıfın altındaki katmanlarda yer alan vasıflı işçiler de orta sınıfın bir parçası olmak için çabaladılar. Sendikaların da desteğini arkasına alarak daha iyi yaşam koşulları, çocuklarına daha iyi eğitim

imkânı için hükümetlerin iyileştirme yardımlarını elde etmeyi başardılar. Fakat bu refahtaki genişlemenin bedeli üretim maliyetlerinde ciddi artış, uzun vadeli enflasyon ve sermaye birikiminde önemli bir daralma olarak ortaya çıktı. Dolayısıyla bu durum hizmet endüstrileri dahil olmak üzere üretim süreçlerinde orta katmanların sayısının mutlak ve nisbi bir şekilde azaltılmasını gündeme getirdi. Devlet bütçelerinin küçültülmesiyle birlikte ilerleyen bu süreç orta sınıfı ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Siyasal istikrarın temel direğinin çatırdaması aynı zamanda siyasal istikrar için de bir tehdittir. Eğitim ve konfora alışık orta katman, statü ve gelirlerindeki gerilemeyi pasif biçimde kabullenmeyecektir. 1968 devriminde dünya çapında dışlarını göstermiş bu sınıfı pasifize etmeye dönük 1970’den 1985’e ekonomik tavizler verilmiştir. O dönemde bu tavizleri veren ülkeler bugün bunun bedelini ödemektedir. Artık bu tavizlerin yeniden verilmesi o kadar kolay değildir. Dolayısıyla kapitalist dünya ekonomisi, doğrudan doğruya sermaye birikimini sınırlama ya da eski orta katmanların siyasi, ekonomik isyanını göğüsleme çıkmazıyla karşı karşıyadır. Bunun hükümetler için zor bir seçim olduğunu belirten Wallerstein refah dönemi sanayisinin çevre felaketlerine yol açtığını bunun telafisine dönük ekolojik maliyetin de sistemin bunalımına katkı sağladığını belirtmektedir (Wallerstein, 2003, s.42-44).

Friedman, neo-liberal politikalarda devletin rolünü “serbest piyasanın varlığı, elbette ki devlete olan ihtiyacı ortadan kaldırmaz. Tersine, devlet hem ‘oyunun kuralları’nı belirlemek için bir form olarak, hem de kararlaştırılan kuralların yorumlanması ve uygulanması için bir hakem olarak gereklidir”(Friedman, 2008, s.20) şeklinde belirlemektedir.

Neo-liberal politikalara eleştirel olarak yaklaşanlardan Buğra’ya göre devletin sosyal alandan geri çekilmesiyle birlikte bu alan, aileden başlayarak karşılıklı ilişki bağlamında bir dizi topluluk tarafından dolduruluyor. “Aile, yerel topluluk, dini ve etnik cemaat, bireye artık devletin sağlayamadığı korumayı sağlamaya başlıyor”(Buğra, 2000, s.23). Tabii bu korumanın karşılığı, bedeli, bireyin özgürlüğünü ne ölçüde etkilediği ise ayrı bir sorgulama konusu olarak ele alınmaktadır.

Neo-liberal politikalar kapsamında üç temel kavramdan söz edilebilir: Özelleştirme, yerelleşme ve yönetim. Ataay bu bağlamda günümüz Türkiye’inde kamu reformu programı kapsamında devletin yeniden yapılandırıldığından bahseder. Bu reformun kapsamı üç temel başlıkta gerçekleştirilmektedir: 1-Merkezi yönetim köklü bir şekilde dönüştürülmekte, 2-Taşra yönetimi yeniden düzenlenmekte, 3- Devlet-piyasa ilişkileri yeniden yapılandırılıp kamu hizmetleri metalaşmaktadır (Ataay, 2007, s.19).

“Devletin küçültülmesi” söylemlerine bağlı olarak merkezi yönetimin yetkileri bağımsız üst kurullara aktarılmaktadır. Uluslararası sermayenin istekleri doğrultusunda sermayenin hareket alanı genişletilmek istenmekte, devlet ekonomi alanından uzaklaştırılmaktadır. SPK, BDDK gibi üst kurullarla ekonomi yönetiminin bağımsızlaşması tek başına yeterli görülmemektedir. Aynı zamanda halkın da ekonomik söylemlerden uzaklaştırılması gerekmektedir. Bu durum Habermas’ın iletişimsel eylem kuramında eleştirisini yaptığı aşırı uzmanlaşma ile gerçekleştirilir. Uzmanlaşma dili günlük pratik dilden tamamen uzaklaştırılır. Bağımsız üst kurullar aşırı uzmanlaşmanın kurumsallaştığı alanlardır.

“Teknokrasi” kavramında ifadesini bulan aşırı uzmanlaşma teknik dil yapısını da beraberinde getirir. Teknik dil yapısı da halkın bu alanlardaki uygulamaları kavrayamamasına, tartışmalardan uzak kalmasına yardımcı olur. Dolayısıyla halkın bu alanlara yönelik beklentileri ve talepleri engellenmiş olur.

Merkezi yönetimin yetkilerinin parçalanıp, bir kısım yetkilerin bağımsız üst kurullara aktarılmasıyla siyasi iradenin sorumluluk alanı daraltılmış olur. Kararların yerinden alınması, hızlı etkili kararlar, bütün tarafların katılımı, katılımcı demokrasi gibi argümanlarla desteklenen “yönetişim” kavramı bu sürecin önemli bir parçasıdır. Ancak bağımsız üst kurulların yönetim yapısına bakıldığında uluslararası örgütlerin, sermayenin daha etkin temsil konumunda olduğu görülecektir. Neo-liberal politikalarda devletin küçültülmesi bağlamında, parçalanmış merkez yetkilerinin bir kısmı da yerel yönetimlere aktarılmak istenir. Bu süreç “yerelleşme”, “adem-i merkezîyetçilik”, “yerinden yönetim” kavramlarında ifadesini bulur. Bu politika “katılımcı demokrasi”, “halka güç aktarımı” gibi söylemlerle meşrulaştırılır. Ancak gözden kaçırılan şöyle bir durum vardır: “Kaynakların yerinde, etkin ve o bölgede yaşayanlarca kullanılması” ifadesi aslında “yetkiyi veriyorum kaynaklarımı alıyorum” anlayışıdır. Gerçekten de günümüz Türkiye politikalarına bakılırsa, merkez tarafından yerele kaynak aktarımının artık oldukça kısıtlandığı, “kendi yağınla kavrulun” anlayışının hakim olmaya başladığı görülecektir. Atay bunun Türkiye’de, 1998 sonrasında devletin yeniden yapılandırılmasını öngören neoliberal reformlar “ikinci kuşak yapısal reformlar” başlığı altında gündeme getirilmekte olduğunu belirtmektedir. 1980’den sonra ortaya çıkan birinci kuşak neo-liberal reformlar özelleştirme, devletin küçültülmesi, dışa açılma, deregülasyon gibi politikalara odaklanırken, bu politikaları demokratik olarak meşrulaştırma ihtiyacı çok hissedilmiyordu. İkinci kuşak reformlar ise tam da bu noktada aynı politikaların sivil toplumun güçlendirilmesi, küresel rekabetin sağlanması, yönetim ve yerelleşmeyi içeren bir demokratikleşme retoriğiyle meşrulaştırılma ihtiyacının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Atay, 2015, s.20-39).

Bu politikalar konusunda eleştirel tutum takınan genellikle Marksist yazarlar konuya ilişkin şu ortak görüşlerde birleşmektedirler: Türkiye 1990’lardan bu yana denk olmayan bir bütçeyle yönetilmektedir. Popülist siyaset anlayışıyla rasyonellikten uzak harcamalar, sermayeye cömertçe aktarılan kaynaklar Türkiye’yi büyük bir borcun altına sokmuş ve ekonomi borç ekonomisi haline gelmiştir. Şimdi ise bu borcun ödenmesi kendi irademizi aşacak boyuttadır. O nedenle borç yönetiminde IMF, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların iradesi borçlu ülkeler üzerinde etkili olmaktadır. Bu kuruluşların genel olarak bütün borçlu ülkeler üzerindeki standart reçeteleri ise borcun halkın sırtından çıkartılmasına dönük politikalarlardır. Bu kapsamda yatırım harcamaları, temel harcamalar, sosyal harcamalar kısıtlanacak; faiz dışı fazla yaratılacak; borçlar ödenecek. Boratav bu konuda şunları söyler: “Türkiye gibi bir yandan 1946’dan beri kronik dış açıklar veren, öte yandan da Batı ittifakının sadık bir üyesi olan az gelişmiş bir ülkede iktisat politikalarındaki ve hatta siyasetteki dönüşümlerin sadece içsel etkenlerce belirlenmesi elbette söz konusu değildir. Yakın geçmişimizin istisnasız bütün kritik dönemlerinde emperyalist sistemin ana aktörleri Türkiye’deki karar alma mekanizmalarını şu veya bu derecede etkilemişlerdir... Bu durum, şüphesiz, son on beş yıl içinde emperyalizmin az gelişmiş ülkeler üzerindeki denetiminin

artması ile ilgilidir: ABD ve İngiltere’de Reagan-Thatcher iktidarı ile ifadesini bulan yeni sağ felsefe IMF/Dünya Bankası ve uluslar arası finans kapital aracılığıyla Üçüncü Dünyaya aktarıldı. Türkiye’de bu gelişmelerden nasibini fazlasıyla aldı”(Boratav, 1995,s.80-81).

Neo-liberal politikalar kapsamında kamu reformunun üçüncü temel ayağı bağlamında Ataay’ın değerlendirmesi şöyledir: “devlet piyasa ilişkilerinin yeniden düzenlenerek, “kamu hizmetlerinin metalaştırılması” yolu açılmaktadır. Böylece, geçmişte doğrudan sermaye birikimi mantığından uzak kalmış olan kamu hizmetlerine, sermayenin değerlendirme alanları olarak işlev kazandırılmaktadır”(Ataay, 2007, s.21). Ataay’a göre kamu hizmetlerinin metalaşması süreci iki ana yöntemle gerçekleşmektedir. 1- Kamu hizmeti statüsündeki hizmetlerin bu kapsamdan çıkartılarak piyasa faaliyeti statüsüne kavuşturulması, 2-Kamu hizmetlerinin özel kişilere gördürülmesi yoludur. Genelde ikinci yöntemin uygulama alanı bulunduğu günümüzde “kamu hizmetleri kâr amaçlı faaliyetler haline getirilip, bu hizmetlerden yararlanma da bir yurttaşlık hakkı olmaktan çıkartılmakta, böylece yurttaşların ekonomik ve sosyal hakları kısıtlanmış olmaktadır” (Ataay, 2007, s.22). Ataay kamu hizmetlerinin metalaşma sürecinin sermaye açısından değerlendirmesini yapmaktadır. Sosyal harcamaların kısılması, emek maliyetlerinin azaltılması sayesinde sermayenin vergi yükü hafifletmekte böylece sosyal harcamalardan tasarruf edilen kaynak sermayenin kârlılığını artırmak için sermayenin kullanımına sunulmaktadır. Özelleştirmeyle birlikte ise hem piyasanın düzenlenmesi hem de toplumsal refaha yönelik bazı mal ve hizmetler toplumun geniş kesimlerince kullanımından çıkartılmaktadır. Sosyal politika uygulamaları yapmak isteyen hükümetler ise bu araçlardan mahrum bırakılmaktadır. “Sosyal devlet uygulamaların tasfiyesi, gelir dağılımının bozulması, kamu hizmetlerinin işlemez duruma gelmesi, toplumun alt gelir gruplarının sosyal devlet şemsiyesinden yoksun kalması, işsizlik gibi toplumsal sorunlara yol açmaktadır”(2007, s.22-23).

Boratav neo-liberal politikaların Türkiye’de 1980’lerden sonra Turgut Özal dönemiyle uygulanmaya başlandığını belirtmektedir. Boratav 1980’lerden itibaren sermaye-devlet ilişkilerinde yozlaşma eğilimlerinin başladığını, 90’lardan sonra ise bu yozlaşmanın artık çok büyük boyutlara ulaştığını ileri sürmektedir. Yazar, bu yozlaşmada iş çevrelerinin aktif katkısının olduğunu belirtmektedir. Boratav 80 sonrası ANAP politikaları ve işçi sınıfı analizini şu şekilde yapar: ANAP askeri yönetimden farklı olarak 1984 sonrasında kentli yoksul kitlelere dönük popülist bir yönetim anlayışı sergilemiştir. Bu “yoz popülizm”in temel hedefi, bu kitleleri sınıf özelliklerinden ve sınıf bilincinden mümkün mertebe uzaklaştırmak ve ANAP yanlısı bir seçmen tabanını inşa etmek olmuştur. Bu hedefin gerçekleşmesinde 1984 içinde neredeyse tamamen ANAP’ın uhdesine geçen kent belediye yönetimlerinin stratejik bir rol oynamaları öngörülüyordu. Bu çerçevede gecekondulara tapu belgeleri verilerek yasallık kazandırılması, imar afları ve yüksek rant potansiyeli taşıyan gecekondulara semtlerine imar izinlerinin verilmesi popülist uygulamalar olarak öne çıkmıştır. Siyasal iktidar için maliyet taşımayan bu uygulamalar aynı zamanda da doğrudan kimsenin çıkarını da zedelemeyiz. Böylece sıfır maliyetle kentsel ranta ortak edilen gecekondular veya yoksul semt sakinlerinden bir bağlılar kitleleri yaratılır. Kısa yoldan servete konan bu kitle için “köşeyi dönme”, “işini uydurma”, “kapıp gitme” klişelerinin ifade ettiği davranış biçimleri etkili olabilir. Belediye politikaları kadar olmasa da ANAP’ın sosyal politikaları içinde yer alan “ücretliye vergi

iadesi”, “Fak-fuk-fon” uygulamaları da temelde aynı felsefe doğrultusundaki uygulamalardır. Yazar bu sosyal politikaları, Özal’ın emekçilere dönük katı tutumu, sendikal örgütlenmeye ve ücret taleplerine karşı ödünsüz yaklaşımı nedeniyle kaybetmeye başladığı bu kesimleri yeniden kazanma çabası olarak değerlendirir. Özal popülizminin vurgulanması gereken üç boyutu vardır: birinci olarak işçilerin sınıfsal konumlarını ve bilinçlerini aşındırmak açıkça hedeflenmiştir. İkincisi, sözü geçen politikalar, kentli emekçilerin şu veya bu şekilde maddi durumlarını olumlu yönde etkilemiş veya en azından bu doğrultuda olumlu beklentiler yaratmıştır. Üçüncüsü, bu politikaların hiçbiri sermaye açısından ücret maliyetlerini artıracak herhangi bir öge taşımamaktadır (Boratav, 1995, s.117-118).

Boratav 1980 sonrası Türkiye’deki neo-liberal politika dönüşümlerine “İstanbul ve Anadolu’dan Sınıf Profilleri” adlı eserinde de vurgu yapmaktadır. 80 öncesi politikalarda Anayasal doktrin haline gelen sosyal devlet, karma ekonomi, müdahalecilik, korumacılık ve planlama anlayışlarının Özal hükümetiyle birlikte “serbest piyasa şemsiyesi” altında neo-liberal yaklaşımlarla bitirildiği vurgulanmaktadır. Bu dönemde özel mülkiyet, küreselleşme, serbest ticaret, dışa açılım kavramları yüceltilmiş; sosyal devlet anlayışı ise rafa kaldırılmıştır. Bu dönemde, neo-liberalizm yaklaşımının dünya kapitalizminin merkezlerinden Türkiye’ye ithal edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu ithal neo-liberal yaklaşımın kolay benimsenmesinin temel nedenlerinden biri 1977-1980 kriz yıllarını izleyen dönemde Türkiye burjuvazisinin özlem ve gereksinmelerine uygun düşmesi olarak değerlendirilir. Neo-liberal modellerle emeğin disiplin altına alınması, sermayenin vergi yükünün hafifletilmesi ve “sosyal devlet”i aşındıran özelleştirmeyi vergilemenin alternatifi bir kamu finansman biçimi gibi ileri sürerek iş aleminin siyasi iktidar arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Korumacı bir rejimde ithal ikameci sanayicilere ciddi rantlar aktarılmışsa da ve ithal malı liberal reçetelerin kimi öğeleri sermayenin kimi kesimlerini rahatsız edecek özellikler taşıyor olsa da uzun vadede neo-liberal rejim, gerek yerli burjuvanın gerekse de siyasi iktidarın çıkarlarına daha uygun düşmekteydi. Neo-liberalizmle Türk burjuvazisi arasındaki çelişkili ilişkiye rağmen neo-liberal yaklaşım, Türkiye sermayesi tarafından esas olarak destek görmüş ve son tahlilde sermayenin iktisat programı olarak uygulanmıştır. Burjuvazinin içinde bile neo-liberal söylemin benimsenmesi, gerçek gereksinimlerden olduğu kadar, hiç olmazsa kısmen, çaresizlikten de kaynaklanmış diğer sınıf ve katmanlarda ise, neo-liberal rejime karşı direnme ve yabancılaşma olguları daha da güçlü olarak açığa çıkmıştır (Boratav ,1995, s.95-96).

Neo-liberal rejime karşı direnme ve yabancılaşmayı en aza indirmeye yönelik çeşitli alternatif uygulamalar geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu restorasyon çabalarından biri de “üçüncü yol” olarak da adlandırılan, ülkemizde ilk olarak Kemal Derviş’in gündeme getirdiği neo-liberal hareketle eski sosyal demokrasi arasında yeni bir sentez girişimidir. ABD eski başkanı Bill Clinton’un “Yeni Demokrasi” hareketi adını verdiği bu yaklaşım, İngiltere eski başbakanı Tony Blair’a danışmanlık yapan Antohny Giddens’in “Yenilenmiş Sosyal Demokrasi” nitelemesi ve buna bağlı görüşleriyle zamanında gündemde önemli yer edinmiştir. Bu yaklaşımda: eski tip sosyal demokrasinin verimlilik yerine paylaşımı ön plana alan tavrı yerine, küreselleşme ve bilgi çağında ortaya çıkan sorunlara çözüm arayışları öne geçmektedir. Neo-liberal yaklaşımın önerdiği salt rekabet ve piyasa sisteminin öne

çıkartılması ilkel kapitalizmin sömürü düzeninin koşullarını yaratmaktadır. Aksine sadece eski sosyal demokrasinin önerdiği sosyal boyut öne çıkarılırsa, bireysel inisiyatif yok eden sosyalist sisteme yönelme olur. Bu yeni yaklaşım rekabetle sosyal dengeleme arasındaki ilişkiyi; bireyle toplum, piyasa ile devlet arasında da ortaya koymaktır. Bahsi geçen çelişkilerin yerine birbirini tamamlayan yönlerin öne çıkarılmasıyla oluşan bu sistemin başarısı ise Almanya mucizesi ile örneklendirilmektedir. Almanya'nın bu modeli uygulayarak hem güçlü bir sosyal devlet olduğu hem de Dünyanın ikinci büyük ekonomisine sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Bir diğer taraftan neo-liberal politikaların bütünüyle küreselleşme kavramı ile birlikte ele alınması gerektiğini savunanlar öne çıkmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre, neo-liberalizmde sosyal politikaların görece daha kısıtlı hale getirilmesi ve sermayeye daha esnek bir yapılanma alanı sunulması doğrudan küreselleşmeyle ilintili bir durumdur. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı ulus devletlerin kapsama alanını aşan karmaşık sosyal sorunlar, daha sofistike çözüm yolları ve bu alanda aktif rol oynayacak yeni aktörler gerektirmektedir. Bu aktörlerin en önemlileri olarak da sivil toplum örgütleri gösterilmektedir. Ulus devletlerin küresel ölçeklerdeki sosyal sorunlara ancak, küresel etki alanlarına sahip sivil toplum örgütlerini yanlarına alarak çözüm üretebilecekleri belirtilmektedir. Sivil toplum örgütlerinin sosyal politikalar bağlamında bir rol üstlenmesi, ulus devletlerin sosyal rollerini bütünüyle bir kenara bırakması anlamına gelmez. Bu görüşe göre esas sorumluluk devlete ait olsa da sivil toplum örgütleri sosyal sorunların çözümünde devlete yardımcı olan olmazsa olmaz yardımcı unsurlardır. Önümüzdeki yıllarda etkinlik alanlarını daha da artırması beklenen bu örgütler devletin yetersiz kaldığı noktalarda hayati önem taşımaktadır.

4. Post-Fordist Üretim Sistemi ve Neo-Liberal Politikalara Eleştirel Yaklaşımlar

Fordist üretim sisteminin devlet modeli olan refah devletinde, göreceli de olsa tabana yayılmış bir refah anlayışının olduğu, devletin sosyal devlet anlayışı ile vatandaşlarına bazı güvenceler sağladığı, yine devletin iş gücünü sermayeye karşı korumak için çeşitli düzenlemelere giriştiği söylenebilir. Ancak esnek üretim sistemiyle birlikte iş gücü ve vatandaş lehine bu görece iyilik halinin de ortadan kalktığı, eleştirilerin odağında yer almaktadır.

Boratav neo-liberal politikaların Türkiye'yi derin krizlere sürüklediğini ve bu mali krizleri tetikleyen üç unsur belirlemektedir:

1. 1989 yılında Türkiye'yi hiçbir güvence mekanizması oluşturmadan sermaye hareketlerinin tam serbestisine yönlendiren stratejik karar.
2. 2000 yılında bu tür çalkantılara karşı hiçbir esneklik taşımadan ekonomiyi istikrara sürükleyeceği iddiasında olan anormal kırılmalıkta bir politika modelini Türkiye'ye kabul ettirenler
3. Sermaye hareketlerinin bu şok yaratacak biçimde çıkışı karşısında Türkiye ekonomisinin zaten sürüklenmekte olduğu yokuş aşağı ve çok hızlı inişi daha da hızlandıracak faiz dışı fazla yaratarak, daraltıcı para politikaları uygulayarak

bunalımı daha da derinleştirecek makro ekonomik politikalara teslim edenler (Boratav, 2002, s.23).

“Yeni Liberal” öğretinin, pazar sürecinin önündeki engellerin kaldırılmasıyla daha sağlıklı işleyeceği ve bunun da küresel refahı artırarak küresel önemde olan sosyal sorunların etkin bir çözüme kavuşturulacağı yönündeki varsayımı şimdiye kadar gerçekleşmediği gibi, görünebilir gelecekte de söz konusu sorunların çözümlenmesi mümkün gözükmemektedir.”(Büyükbaş ve Ören, 2009,s.105). Post-Fordist düzenlemelerin temel amaçlarından birisi, sermayenin ortalama kâr oranlarındaki düşüş eğiliminin önüne geçilmesi için emek maliyetlerinin azaltılmasıdır. Düzensiz istihdam biçimlerinin desteklenmesi, sendikasılaştırma çabaları, sosyal güvenlik sistemlerinin dağıtılması; kısaca her türlü emek yanlısı politikanın Fordist formlarına bile tahammülsüzlüğün nedeni budur. Dolayısıyla post-Fordizm, Fordist sistemin yarattığı sosyal güçlere sermayenin verdiği bir politik yanıt olarak algılanmaktadır(Rustin, 1989, s.61). “Böylece yeni emek düzenlemelerine “postkapitalist” tezlerce atfedilen demokratiklik ve katılımcılığın da kâr oranlarında artış sağlandığı sürece anlam işlerlik kazandıkları ortaya çıkmaktadır. İşyerinde yeni bir ideolojik ve psikolojik atmosfer yaratılmaya çalışılmasının gerçek nedeni de budur. Bu atmosfer işçiyi işletmenin genel çıkarları ile özdeşleştirmeli; belirlenen çalışma ritmine sorgusuz uyumunu sağlamalı ve kâr hedefiyle uyumlu bir harmoni yaratmalıdır” (Belek, 1999, s.256). Görüldüğü gibi neo-liberal sistem eleştirilenleri demokrasi, yönetim, örgüt kültürü, örgüt iklimi, toplam kalite yönetimi gibi yeni organizasyon kavramlarının özünde iyi olduğu için öne çıkarılmadığını ileri sürmektedirler. Bu kavramların öne çıkartılmasındaki temel gaye, yeni emek organizasyon modellerinin meşruluğunu sağlamak ve sermaye kârlılığının artırılmasında bir araç olarak kullanmaktır.

Post-Fordist paradigmanın iş gücünün uzmanlaştığı, niteliğinin arttığı, ayırımı ortadan kaldırdığı gibi tezleri de önemli eleştiriler almaktadır. Yeni paradigmanın muhaliflerince bu durumun bir yanılsama olduğu belirtilmektedir. Niteliği artan uzmanlaşmış iş gücünün çok küçük bir grubu oluşturduğu, bunun genel bir eğilim olarak ele alınamayacağı ifade edilmektedir. Asıl genişleyen ve sayısı artan kesim niteliksiz ve iş güvenliğinden büyük ölçüde yoksun iş gücüdür. Aynı zamanda Sosyal Refah Devleti anlayışında vazgeçilmesiyle birlikte niteliksiz ve çoğunluğu oluşturan işgücünün sermaye karşısında tamamen savunmasız kaldığı ifade edilmektedir. Kadınların ve azınlıkların lehine ise istihdam artışı anlamında bir iyileşme olmamıştır. Sadece, kadınların ince emek isteyen ve rutin işlerde daha sabırlı olmaları; azınlıkların çok daha az ücretlerle ve güvencesiz işe razı olarak çalışmayı kabul etmeleri, niteliksiz çalışma alanında bu kesimlerin görece sayısını artırmıştır. Ancak profesyonel istihdam alanlarında bu kesimler için herhangi bir iyileşmeden söz etmek mümkün değildir. Esnek imalat firmalarının, sendikaları ayak bağı olarak görmeleri ve iş gücüyle kişisel sözleşmeler yoluyla bağlantı kurmaları; iş gücünü daha da savunmasız ve istismara müsait hale getirmiştir. Parlak(1999, s.99)) da Fordizmden Post-Fordizmetopyekun bir dönüşümden söz edilemeyeceğini ileri sürmekte ancak kısmi bir adaptasyonun söz konusu olduğunu belirtmektedir. Nihayetinde Post-Fordizm savunucularının iddia ettikleri gibi Post-Fordizm işçileri ezilmekten kurtarmamış aksine daha acımasız bir sistemin içine sürüklemiştir.

Neo-liberal politika eleştirmenlerine göre, neo-liberal politikaların temel amacını okumak için “katılımcı demokrasi”, “yerele yetki ve kaynak aktarımı”, “yönetişim”, “etkin ve etkili devlet” gibi meşrulaştırıcı söylemlerin dışında kalarak daha geniş perspektiften, sınıf/bölüşüm ilişkileri bağlamında konuyu incelemek gerekmektedir. Böylece ithal ikameci, merkezi ve kalkınmacı devletten; özelleştirilip küçültülmüş, sosyal rollerinden sıyrılmış, düzenleyici bir devlete dönüşümün nedenleri daha iyi anlaşılacaktır. Uluslararası sermaye ve kuruluşlar Türkiye’nin birikmiş borçlarını ödemesini talep etmektedir. Bu bağlamda, devletin borç ödeyebilme kapasitesini geliştirmek için yapısal reformlar önerilmektedir. Bu öneriler ise temelde özelleştirme, yerelleşme, bağımsız üst kurullar, yönetim gibi uygulamaları gündeme taşımaktadır. 1980’lerden bu yana Türkiye, neo-liberal politikalar olarak adlandırılan bu yaklaşımları hayata geçirmekle meşguldür. Böylece büyük borç yükü altındaki Türkiye, sermayenin istekleri doğrultusunda özelleştirmeler yoluyla devleti küçültmekte; sosyal rollerini, yatırımcı rollerini yerele ya da bağımsız üst kurullara aktarmak suretiyle etkinliğini yitirmektedir. Böylece alt yapı yatırımlarını kısıtlamış, sosyal harcamalardan vazgeçmiş, sadece faiz dışı fazla yaratarak borç ödemeye programlanmış ve görevlerini kolluk hizmetiyle sınırlayan bir yapıya dönüşmüştür. Bu süreçten en çok etkilenen kesim, devletin sosyal güvenlik şemsiyesine en çok ihtiyaç duyan dezavantajlı gruplardır. Tasfiye sürecindeki sosyal devlet dezavantajlı gruplara dönük yetkilerini ve görevlerini yerel yönetimlere bırakmanın yollarını aramaktadır. Bunun son örneği olarak 2006 yılında çıkan 26156 sayılı “Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkında Yönetmelik”dir. Bu yönetmelik kapsamında özürülere yönelik mesleki rehabilitasyon merkezi açma şartları düzenlenmiştir. Ancak, 5378 sayılı Özürülüler Kanunu'nun 13'üncü maddesi aşağıdaki ifadelerle* yer verir. Burada yer alan “özürülünün rehabilitasyon talebinin karşılanamaması halinde...” ifadesi özel rehabilitasyon hizmetlerinin hayata geçirilmesini engelleyici bir hüküm olarak yorumlanmaktadır. Dolayısıyla 2005 yılında çıkan kanun, 2006 yılında çıkmış yönetmeliği işsiz kılmaktadır. Ölü çıkan yönetmelik şekilden ibaret kalmış ve günümüze kadar herhangi bir uygulama alanı bulamamıştır. Bu madde gereği özürülere yönelik mesleki rehabilitasyon hizmetleri belediyelere bırakılmıştır. Belediyelere bu kapsamda ödenek ayrılıp ayrılmadığı, ayrılıyorsa bu bütçenin miktarı, bu hizmeti sağlamaya dönük donanım ve personele sahip olup olmadıkları ayrı bir tartışma konusudur.

Türkiye bağlamında neo-liberal politika eleştirmenlerine göre neo-liberal politikalara bir diğer güncel örnek olarak sağlıkta dönüşüm programı gösterilmektedir. Bu kapsamda öncelikle aile hekimliği uygulamasıyla sağlık ocakları, bir nevi sağlık işletmelerine dönüştürülerek özelleştirilmiştir. Bu işletmelerin finansmanına sigorta katkısının yanı sıra “hasta katılım payı” da eklenmiştir. Öncelikle sembolik katkı paylarıyla sağlık alanının

---

* “Sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri belediyeler tarafından da verilir. Belediyeler bu hizmetlerin sunumu sırasında gerekli gördüğü hallerde, halk eğitim ve çıraklık eğitim merkezleri ile işbirliği yapar. **Özürülünün rehabilitasyon talebinin karşılanamaması halinde** özürülü, hizmeti en yakın merkezden alır ve ilgili belediye her yıl bütçe talimatında belirlenen miktarı hizmetin satın alındığı merkeze öder.”

metalaşmasının yolu açılmıştır. Artık hastaya müşteri gözüyle bakılmakta, sağlık kuruluşları kâr amaçlı kurumlar olarak yapılanmaktadır. Bunun son örneklerinden biri olarak da şehir hastaneleri gösterilmektedir. Bilindiği gibi yap-işlet-devret sistemiyle yapılandırılan bu hastaneler özel işletmeler olarak hizmet sunmaktadır. Bu sistem kimine göre hizmet kalitesinin yükseltilmesi anlamı taşıırken kimine göre de sosyal devletin tasfiyesi olarak görülmektedir.

Sosyal devletin tasfiye edildiğini düşünenler sağlık hizmetinin artık bütün vatandaşlara ücretsiz olarak sunulan bir vatandaşlık hakkı olmadığını ileri sürmektedirler. Sosyal boyutun ise sadece “yoksullara yardım”dan ibaret olan bir anlayışa indirildiğini savunurlar: Devlet sosyal rollerini sadece yerele devretmenin yeterli olmadığını farkındadır. Bu rol aktarımının bir kısmı da cemaatlere, dernek ve vakıflara bırakılmak istenmektedir. Bu bağlamda etnik ve dinsel cemaatler yerel kimliklerin güçlendirilmesi bağlamında desteklenmekte, dernek ve vakıfları güçlendirmek için çeşitli düzenlemeler yapılmaktadır.

Sonuç

İhtiyaçlar ve toplumsal olaylar/sorunlar yeni felsefelerin hayat bulmasının koşullarını oluşturur. Toplumsal yaşamın en önemli dinamiklerinden sosyoekonomik yapılarda da bu bağlamda önemli paradigma değişimleri olmuş bu değişimler pratiğe yansımış; pratikte zaman içinde toplumsal sorun, çatışma ve ihtiyaçlara bağlı olarak yeni paradigmalardan yolunu açmıştır. 1800 yıllarda Adam Smith’in klasik liberalizmin temellerini attığı “görünmez el” felsefesi sonraki yüzyılda Fordist üretim modelinin pratiğe geçmesinde etkili olmuştur. 1929 krizi ve Dünya savaşlarıyla birlikte Keynesyen felsefe etkili olmuş ve bu da liberal yaklaşımın sosyal bir nitelik kazanarak dönüşümünün koşullarını hazırlamıştır. Sosyal boyut kazanan üretim pratiği (Fordist üretim) 1970’lere kadar aynı kalmış sonrasında ortaya çıkan toplumsal sorun ve ihtiyaçlara bağlı olarak neo-liberal felsefenin oluşumunun koşullarını hazırlamış, bu durum da Post-Fordist üretim tarzı olarak pratiğe yansımıştır. Günümüzde ise başta “üçüncü yol” olarak nitelenen Keynesyen felsefeyle Klasik liberal felsefeyi harmanlayan yeni yaklaşımlar denenmektedir. İhtiyaç ve sorunlara cevap vermek amaçlı geliştirilen yeni yaklaşımlar belki ilerleyen zamanlarda kendi üretim pratiğini de oluşturabilecektir. Ya da mevcut Post-Fordist üretim pratiğinde kendine özgü değişimler ortaya koyabilecektir. Fakat yeni yaklaşımlar tam olarak ses getirmiş, etkinliğini kanıtlayabilmiş yaklaşımlar olmaktan uzaktır. Günümüzde küreselleşmeyle birlikte işgücü maliyetlerini azaltmak isteyen küresel sermaye, başta Çin olmak üzere Doğu ülkelerine yoğun bir teknoloji/sermaye transferi gerçekleştirmiştir. Bu yoğun transferle birlikte sosyoekonomik yapıları tahribata uğrayan gelişmiş Batı ülkeleri yeni çözüm arayışları içine girmişler, bir anlamda esnek üretim modelleri, post-fordist yaklaşımlar ve neo-liberal politikalar bu çözüm arayışlarının bir yansıması olarak gündeme gelmiştir. Türkiye’de 1980’lerle birlikte bu süreci Dünya’yla paralel bir şekilde yaşamıştır.

Türkiye bağlamında mevcut sosyoekonomik yaklaşımlara eleştirel yaklaşanlar için günümüz Türkiye’si neredeyse tüm alanlarda neo-liberal politikaların pratiğe geçirilmeye çalışıldığı bir coğrafya görünümündedir. Fakat sermayenin istekleri doğrultusunda üretilen bu

politikalar geniş halk kitleleri ve dezavantajlı gruplar lehine sonuçlar üretmekten uzaktır. “Borcumuzu ödemek için kemer sıkmalıyız” söylemiyle her geçen gün sosyal harcamalar kısıtlanmakta, popülist siyaset anlayışıyla çarçur edilen ya da cömert teşviklerle sermayeye aktarılan kaynakların faturası halkın sırtına yüklenmektedir. Bu uygulamalar, zaman içinde toplum katmanları içinde çatışmalar yaratabilecek potansiyeli kendi içinde taşıyor görünmektedir. Çatışmalarsa diyalektik olarak kendi çözümünü de üretecektir. Özetle yapılması gereken devletin piyasa üzerinde etkin bir güç olması, sosyal politikaların emek lehine daha da güçlü hale getirilmesidir. Bir diğer taraftan bu tür yaklaşımları yani eleştirel yaklaşımı eleştirenler, bu değerlendirmeleri, ayakları yere basmayan ideolojik yaklaşımlar olarak görmektedir. Onlara göre basit reçete önerileri olmaktan öte gidemeyen merkezi devletçi bu yaklaşımlar ‘küreselleşme’ faktörünü göz ardı etmektedir. Son 30-40 yıllık bir süreçte sosyo-ekonomik sistemleri derinden etkileyen ‘küreselleşme’ kavramı, sosyal sorunların daha da karmaşık bir hâl almasına neden olmuştur. İlk olarak sanayi devrimi ile birlikte işçileri korumaya yönelik bir refleks üreten sosyal politika alanı; çalışma süre ve şartlarının düzenlenmesi, işçilerin bazı temel haklara sahip olması gibi belirli alanlarda önemli başarılar da elde etmiştir. Ulusal düzeyde etkinliklerini ortaya koyan bu politikalar küreselleşmeyle birlikte, ulusal düzeydeki etkinlik güçlerini kaybetmeye başlamışlardır. Sosyal sorunların evrensel bir boyut kazanması ve bu sorunların devletin müdahale sınırlarının dışına taşması, geleneksel devlet otoritesinin tek başına yeterliliği konusunun sorgulanmasına yol açmıştır. Artık sosyal sorunlar tek başına devlet boyutunu aşmış küresel sistemin bir sorunu haline gelmeye başlamıştır. Küresel sistemin nasıl bir sosyal politika üreteceği, devletlerin bu politikalar bağlamında küresel sistem içindeki yeri, devlet dışında bu alanda boy gösterecek olan yeni aktörlerin olup olmayacağı vb. gibi konular belirsizliğini korumaktadır. Günümüzde devlet dışında bu alanda en fazla öne çıkan aktörlerin sivil toplum örgütleri olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç olarak ihtiyaçların, sorunların ve çatışma yaratabilecek alanların iyi teşhis edilmesi doğru ve yerinde tedavinin temelini oluşturmaktadır. İnsan statik bir varlık olmadığı için ihtiyaç ve sorunlar da her zaman için dinamik bir görünümde olacaktır. Dolayısıyla bu bağlamda hiçbir felsefe; pratik, kesin ve kalıcı çözümler üretemeyecektir. O nedenle yapılması gereken doğru ve yerinde tespitlerle değişimin yönünü belirlemek ve buna uygun bir tavır geliştirebilmektir. Günümüzde sosyal sorunların çözümü geçmişte sıklıkla dile getirilen ideolojik ezberlerle ve hazır reçetelerle çözülemeyecek kadar karmaşık bir hâl almıştır ve daha sofistike çözüm yöntemlerinin denenmesine ihtiyaç göstermektedir.

Kaynakça / Reference

- Aglietta, M. (1979). *A theory of capitalist regulation, the US experience*. London: NLB.
- Akat, İ. ve Budak, G. (1999). *İşletme yönetimi*. İzmir: Barış Yayınları.
- Ataay, F. (2007). *Neoliberalizm ve devletin yeniden yapılandırılması*. Ankara: DeKi Basım Yayım,
- Ataay, F. (2015). Neoliberal reformlar, devletin yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerinde dönüşüm. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 30, 20-39.
- Atkinson, J. (1985). ‘*The Changing Corporation*’, in David Clutterbuck (ed.), *New Patterns of Work*, (Aldershot: Gower).

AKADEMİKBAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 74 Temmuz - Ağustos 2019

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi, Türk
Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Celalabat –
KIRGIZİSTAN <http://www.akademikbakis.org>

- Sayer, A. (1989). Postfordism in question. *International journal of urban and regional research*, 13(4), 666-695.
- Suğur, N. (1997). *Fordizm, Post-Fordizm ve ötesi*. Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1(1).
- Tuna, O. ve Yalçıntaş, N.(1994). *Sosyal siyaset*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Wallerstein, I.(2003). *Liberalizmden sonra*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Witford, N., Gruneu, R. (1993). Between the politics of production and the politics of the sign: Post Marxism, Post modernizm and “new times”. *Current Perspectives in Social Theory*, 13, 69-91.
- Yentürk, N.(1993). Post-Fordist gelişmeler ve dünya iktisadî işbölümünün geleceği. *Toplum ve Bilim* S.56, Ankara.
- Yalçınan, M. (2000). *Üçüncü yol arayışları ve Türkiye*, İstanbul: Büke Yayınları.
- Yayla, A. (2000). *Özgürlük yolu*. Ankara: Liberte Yayınları.